

Володимир Половець

МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ КРАСОВСЬКИЙ (1851 – 1911)

У статті досліджується життєвий і творчий шлях державного і громадського діяча Михайла Васильовича Красовського.

Ключові слова: маніфест, дума, державна рада, партії, земство, кооперація, місцеве самоврядування.

Михайло Васильович Красовський народився на Чернігівщині 1851 року в родині потомствених дворян. Його предки належали до українського козацького, а потім і дворянського роду, згадка про який відноситься до другої половини XVII ст., внесеного до I частини родовідної книги Чернігівської губернії.¹

Після закінчення юридичного факультету Київського університету в 1871 році він поступив на державну службу в Санкт-Петербург. З 1872 року працював у Сенаті, потім у Міністерстві юстиції і в Державній канцелярії. З 1898 по 1903 рік був обер-прокурором загальних зборів касаційного департаменту Сенату. У 1905-1906 рр. – голова Петербурзької міської думи. З 1905 р. – один з організаторів і лідерів «Союзу 17 октября», брав активну участь у підготовці його програми, був заступником голови ЦК «Союзу 17 октября», редактором і видавцем партійної газети «Новый путь». На початку 1905 р. став ініціатором і першим головою заснованого ним політичного клубу громадських діячів – одного з провідних центрів Санкт-Петербурга. З 1906 р. – член Державної ради від Чернігівського земства, один із лідерів «групи центру», активно підтримував аграрні реформи П. А. Столипіна. У 1908 р. – член Особливої вищої комісії по обстеженню залізничної справи в Росії при Міністерстві шляхів сполучення. З того ж 1908 р. – член ради Волзько-Камського банку. Упродовж 1900-х рр. – видатний діяч панславистського руху, один із організаторів Товариства слов'янської взаємності.²

Як прихильник П. А. Столипіна, він підтримував його аграрний курс, домагався реформування селянського надільного землеволодіння, повороту аграрної політики уряду на відселення з селянської общини на хутори і відруби, зміцнення Селянського банку, примусового землевпорядкування і переселення з метою ліквідації малоземелля при збереженні поміщицького землеволодіння, прискорення розширення села та створення в особі заможних селян опори державної влади.³

Відомо, що «Маніфест 17 октября», названий владою «Об усовершенствовании государственного порядка», був підписаний царем Миколою II у момент найвищого піднесення жовтневого всеросійського політичного страйку 1905 р., якому поклали початок поразка у війні з Японією в 1904–1905 рр. та події, пов'язані з 9 січня 1905 р. в Петербурзі. Маніфестом проголошувалися громадянські свободи (слова, друку, совісті, зборів, спілок), недоторканність особи, необхідність виборів у Державну думу на основі загального виборчого права, обов'язкове схвалення Думою законів та законодавчих актів тощо. Такими були поступки самодержавства повсталому народу. Маніфест закликав усіх вірних синів Росії згадати про свій обов'язок перед Батьківщиною, допомогти призупинити страйки і демонстрації і докласти всіх зусиль для встановлення миру і злагоди на рідній землі.

Займаючи високі державні посади і добре розуміючись на особливостях гострого політичного моменту, Михайло Васильович негайно відгукнувся на заклик Маніфесту.

© Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, зав. кафедри українознавства, політології і соціології ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка.

Йому імпонувало, що височайшим державним документом за підписом царя були закладені основи розвитку суспільного життя на нових засадах. Кожному громадянину надавалося право відкрито сповідувати свої політичні переконання. Суспільство, яке давно чекало на такі громадянські права, отримавши їх, негайно почало втілювати їх у життя, створюючи партії і союзи зі своїми політичними програмами. Число партій швидко росло, вони розпадалися на фракції, що відрізнялися відтінками різних пунктів своїх вимог. Таких партій і союзів, найбільших і найвизначніших, відразу утворилося шістнадцять. Серед них: «Социал-демократы, Социал-революционеры, Радикалы, Свободомыслящие, Конституционалисты-демократы, Демократический союз конституционалистов, Умеренно-прогрессисты, Прогрессивно-экономическая партия, Народнохозяйственная партия, Всероссийский торгово-промышленный союз, Союз 17 октября, Правового порядка, Монархисты-конституционалисты, Русский народнический всесословный союз, Отечественный союз, Русское собрание».⁴

Ідея створення партії «Союз 17 октября» належала барону П. Л. Корфу, дійсному статському раднику, великому землевласнику Шліссельбурзького повіту, предводителю дворянства, директору Товариства освітлення газом Петрограда. Він же був головою Петербурзької земської управи (в 1905-1906 рр.), головою партії, з 1907 р. – член петербурзького ЦК «Союзу».⁵ Створення такої партії підтримали Д. М. Шипов, великий поміщик Волоколамського повіту, голова Московської губернської земської управи, голова Московського відділення ЦК партії; М. В. Родзянко, крупний поміщик Катеринославської губернії, голова IV Державної думи; О. І. Гучков, голова Центрального військово-промислового комітету, член Державної ради від торгово-промислової курії; М. В. Красовський – потомствений дворянин, таємний радник, товариш голови Петербурзького ЦК октябристів та інші.

У зв'язку з тим, що серед організаторів партії «Союз 17 октября» М. В. Красовський був єдиним професійним юристом, на його долю і випала в основному підготовка програми та її організаційних основ.

«Союз 17 октября» (октябристи) – право-ліберальна партія чиновників, поміщиків і великої торгово-промислової буржуазії. Належала вона до однієї з провідних, проурядових партій Росії. Названа на честь «Маніфеста 17 октября» у 1905 р., партія у своїй програмі проголосила вступ Росії на шлях конституційної монархії, народного представництва, демократичних свобод, громадянських прав і рівності. За організаційною будовою вона відносилася до типу «партії-клубу» і нараховувала у своїх рядах близько 80 тисяч членів. У Москві і Петербурзі були створені міські ради, які координували роботу губернських, повітових та сільських організацій. Їх очолювали комітети або бюро. На чолі партії був центральний комітет, котрий до осені 1906 р. складався із двох відділів – петербурзького і московського. У травні 1907 р. «двоцентрове» керівництво ліквідувалося, утворився єдиний ЦК з місцем перебування у Москві.⁷

Показовим був і склад ЦК партії октябристів. Її засновники належали до торгово-промислових і фінансових кіл, великих поміщиків, вищих прошарків буржуазної інтелігенції та чиновників. Постійне число членів ЦК становило 33, а за час існування партії їх було 126. За соціальним складом у ЦК входили 87 дворян, 29 землевласників, 4 домовласники, 3 купці, 2 великі промисловці та 1 селянин. Серед них був 31 спадкоємний почесний громадянин. Щодо освітнього рівня членів ЦК, то вищу освіту мали 101, середню – 3, домашню – 22 чол.⁸

Найчисельнішою була фракція октябристів у III Державній думі, де поперемінно вона блокувалася з помірковано-правими кадетами. Основними газетами партії були «Слово», «Голос Москвы» і «Новый путь», яку очолював редактор і видавець М. В. Красовський. Проіснувала партія до 1915 р.⁹ Як прихильник конституційної монархії Михайло Васильович розглядав «Маніфест 17 октября» 1905 р. продовженням закону від 6 серпня 1905 р. про Державну думу і вважав, що народному представництву, обраному за ініціативою народних мас, він надавав великі можливості у справі вдосконалення законодавства та форм управління державою. Неодмінною умовою здійснення політичних прав проголошувалися недоторканність особи, свобода совісті, слова, друку, зборів і спілок. Разом зі своїми однодумцями М. В. Красовський сподівався, що «Маніфест 17 Октября» ознаменує собою великий переворот у долях

народів усієї країни: кожен з них стане політично вільним, держава – правовою, а в державний устрій запровадиться конституційна монархія.

У передмову до програми партії «Союз 17 октября» М. В. Красовський запропонував записати, що новий порядок, проголошений Маніфестом, закликає усі народи без застереження на стани, національності й віросповідання до вільного політичного життя, відкривав перед ними широку можливість законним шляхом впливати на долю своєї країни і надає право відстоювати свої інтереси, у відкритій формі досягати перемог своїх ідей та переконань. Разом з тим новий порядок, запропонований владою, наголошувалося далі, накладає на всіх, хто щиро бажає мирного оновлення країни і торжества в ній порядку і законності, хто однаково відкидає і застій, і революційні потрясіння, священний обов'язок дружно об'єднатися навколо реформ, спрямованих на повне і всестороннє оновлення державного і суспільного ладу країни¹⁰.

Накреслюючи шлях переходу до конституційної монархії, М. В. Красовський був переконаний у тому, що які б суперечності не розділяли людей у політичних, економічних чи соціальних питаннях, велика небезпека, створена віковим застоєм в розвитку форм державного управління і яка загрожує вже самому існуванню країни, закликає усіх до об'єднання, до спільної діяльності по створенню сильної і авторитарної влади, котра зможе знайти опору в довірі та підтримці народу і яка тільки одна шляхом мирних реформ виведе країну із сучасного суспільного хаосу і гарантує їй внутрішній мир та зовнішню безпеку.

Працюючи над програмою партії «Союз 17 октября», Михайло Васильович передбачав, що її підтримають як окремі особи, так і окремі партії. Тому у першому розділі програми вказував на необхідність широкого розвитку місцевого самоврядування на основі запровадження громадянських прав і свобод кожного, без огляду на національність та віросповідання, з визнанням за національностями широкого права на задоволення і захист своїх культурних потреб, допустимих ідеєю державності та інтересами інших національностей. Таке становище в умовах конституційної монархії дозволяло, наголошувалося в програмі Союзу, об'єднання окремих регіонів держави в обласні союзи для вирішення завдань, що входили в компетенцію місцевого самоврядування і ніяк не суперечили особливостям та інтересам самоврядування, заснованим на принципах безумовної рівності у правах усіх громадян.

Про розвиток зв'язків конституційної монархії з народним представництвом, заснованим на загальному виборчому праві, мова йшла у другому розділі програми. Заслугує на увагу запропонований такий варіант редакції розділу: «Дотеперішній необмежений самодержець, всемогутній по ідеї, але насправді пов'язаний всіма путями приказного ладу, слабкий внаслідок відчуженості від нього народу, стає Конституційним монархом, який, хоча і знаходить межі своєї волі в правах народного представництва, лише в самому єднанні з народом, в союзі з землею, в нових умовах державного ладу одержує нову могутність і нове високе завдання»¹¹.

Як громадський і політичний діяч, Михайло Васильович перш за все опікувався забезпеченням громадянських прав у державі. Саме вони мали створити надійну основу для всебічного розвитку духовних сил народу та росту економічної могутності. На його думку, основу громадянської свободи становили віросповідання, свобода слова (усного і друкованого), свобода зборів і мітингів, пересування і вибору місця проживання, рід занять, забезпечення вибору виду праці, торгівлі, права розпоряджатися приватною власністю¹².

Особлива увага зверталася на недоторканність особи, житла, листування та приватної власності. Громадянська свобода означала також, що ніхто не міг бути заарештованим, підданим якому-небудь насиллю, обшуку, позбавленню майна без постанови відповідної судової установи. Кожна людина, затримана за одним із таких звинувачень, повинна бути через 24 години звільнена або представлена судовій владі. Усі ці положення мали бути під захистом закону, а за їх порушення передбачалася встановлена судова відповідальність посадових осіб, яку б ієрархічну сходінку вони не займали¹³.

Великі надії у Михайла Васильовича були на Державну думу. Вона мала взяти на себе проведення політичних реформ, спрямованих на вдосконалення народного представництва в органах державної влади. Разом з тим повинна була приступити

до вирішення нагальних питань економічного, соціального і культурного характеру, необхідність яких висувало саме життя. Він категорично виступав проти лідерів тих політичних партій, які вимагали негайного проведення установчих зборів, як принципово нового органу всенародної влади, пов'язаної з революційними перетвореннями в суспільстві, що, на його думку, не сприяло умиротворенню суспільства.

Державна дума, приступивши до виконання своїх обов'язків, серед першочергових питань державної ваги повинна була розглянути основне питання, суть якого полягала в тому, щоб залучити селян до громадянських прав нарівні з іншими спільнотами. Для цього потрібно було відмінити законоположення, які юридично принижували податковий стан та адміністративну оцінку, визнати мирське землеволодіння інститутом громадянського права. Окрім наполегливих державних турбот про піднесення виробництва землеробства, заходами до росту селянського добробуту було регулювання дрібної земельної оренди, трансформація діяльності селянського поземельного банку, сприяння розселенню і переселенню, визнання державних та удільних земель фондом для задоволення земельної нужди колишніх селян та інших розрядів дрібних землеробів, розверстання черезсмужних селянських і поміщицьких земель з обов'язковим відчуженням відрізків, що заважали господарській цілісності володінь на справедливих умовах винагородження, встановлених на законодавчій основі.¹⁴

Одним із найгостріших для Державної думи було робітниче питання. Воно, на думку Михайла Васильовича, не могло бути вирішене без розвитку промисловості взагалі. Тільки розвинута промисловість могла забезпечити робітника. Дума повинна була поставити перед собою загальне завдання перегляду, удосконалення і розширення законодавства про робітників у відповідності з місцевими особливостями окремих виробництв. Дума, вважає він, мала розробити заходи по забезпеченню робітників і членів їх сімей на випадок хвороби, інвалідності і смерті, по поступовому здійсненню страхування робітників, а також по обмеженню робочого часу для жінок і дітей, особливо в шкідливих для здоров'я умовах.

М. В. Красовський визнавав право професійних спілок на страйк як засіб захисту інтересів робітників, посиляючись при цьому на необхідність законодавчим шляхом регулювати умови такої боротьби. Водночас він вважав, що для цього має бути вироблений ряд заходів по усуненню насильства над собою і посягання на майно як засіб примусу до вступу в союз чи участі в забастовці, а з іншого боку – повинні бути виділені в окрему групу ті підприємства і установи, від яких залежало життя і здоров'я населення, а разом з цим і важливі суспільні та державні інтереси, безпека держави і стан її обороноздатності¹⁵.

Михайло Васильович опікувався також розвитком і зміцненням основ місцевого земського і міського самоуправління, розширенням прав і кола діяльності, наданням йому певної самостійності, ліквідації становості, розширенням основ самоврядування та залученням до цієї справи народних мас.

Не менш важливою проблемою на той час була народна освіта. Як людина, котра добре розуміла значення освіти для росту політичної зрілості народу, М. В. Красовський пропонував приступити до здійснення загального початкового навчання. Така постановка питання, вважає він, вимагала одночасного збільшення середніх і вищих навчальних закладів, особливо технічних з наданням широких можливостей приватній ініціативі. Одночасно мали бути переглянуті навчальні програми з метою їх наближення до суспільних потреб та встановлена послідовність між різними ступенями навчальних закладів¹⁶.

Маючи відповідну юридичну освіту та перебуваючи на різних державних посадах, М. В. Красовський, як ніхто, розумів важливість для суспільства реформи судових та адміністративних органів. Тому першочерговим завданням він вважав упорядкування форм співжиття та зміцнення громадянської свободи завдяки поліпшенню роботи судів та узаконенню діяльності адміністративної влади. Удосконалення судової системи М. В. Красовський уявляв як запровадження безстанових судів, введення виборчого права у місцеву юстицію, встановлення незалежності судів від впливу адміністрації та ліквідацію судово-адміністративних установ. Неабияку увагу він приділяв розширенню компетенції присяжних засідателів. Відносно реформування адміністративного устрою, то, окрім загального його скорочення та підпорядкування

нормам закону, пропонувалося встановити доступний спосіб оскарження розпоряджень і дій адміністративної влади за порушення встановлених законів.¹⁷

Займаючи посаду обер-прокурора загальних зборів касаційних справ Сенату, Михайло Васильович добре розумів значення економічного і фінансового забезпечення реформ, які потрібно було здійснити. У зв'язку з цим пропонувалося запровадити раціональну і справедливу податкову систему та перекласти її основну вагу з бідних на багатих, а з метою піднесення народного добробуту рекомендувався ряд першочергових заходів. До них належали: сприяння піднесенню продуктивних сил, особливо в галузі сільськогосподарського виробництва; організація доступного населенню сільськогосподарського, промислового і торгового кредиту; широке розповсюдження технічних знань з метою піднесення продуктивності праці; краще використання народних багатств, доступ до лісних і мінеральних ресурсів, що належать державі; розвиток прямих податків на основі прогресивного оподаткування, розвиток мережі залізниць, водних, шосейних і ґрунтових доріг.¹⁸

Отже, Михайло Васильович був упевнений, що піднесення народного добробуту в цілому можливе лише за умови повернення національному характеру кожного етносу тих рис, яких він позбавлявся попередньою формою державного устрою, і лише конституція та обраний Думою відповідальний уряд здатні вирішити всі нагрілі суспільні порядки. Як і його соратники по партії октябристів, він вважав, що «Манифест 17 октября», «проголосивши політичну і громадянську свободу, викличе в суспільстві дух сміливої енергії і підприємливості, самодіяльності і самопомоги, створить основу для морального відродження»¹⁹.

Поряд з політичною і державною Михайло Васильович активно займався громадською діяльністю. Вийшовши у відставку у 53 роки, він був повний сил, знань та енергії для того, щоб реалізувати всі свої незатребувані можливості. Великий родовий маєток в с. Озеряни Козелецького повіту став тепер майже постійним місцем проживання М. В. Красовського. Активна діяльність у земських установах сприяла обранню його членом Державної ради від Чернігівського земства. Про роль М. В. Красовського в суспільно-політичному житті Козелецького повіту пише у своїх спогадах М. Полонський.²⁰

Обраний гласним до губернського земства від Козелецького повіту, М. В. Красовський чітко розділяв функції цієї організації місцевого самоврядування на казенну, до якої належали утримання і надання допомоги адміністративно-поліцейським та жандармським чиновникам, а також господарську діяльність – організація народної освіти, надання медичної допомоги, сприяння розвитку сільського господарства, облаштування доріг, зв'язку тощо.

Людина з великим досвідом державної і політичної діяльності, він надавав всебічну допомогу повітовому і губернському земству, відстоював його інтереси як перед губернатором, так і перед Міністерством внутрішніх справ, яким підпорядковувалося земство. В умовах нових капіталістичних відносин постало питання про роль і значення зв'язків органів місцевого самоврядування з кооперативними товариствами. На повітових і губернських земських зібраннях, а також у бесідах з чернігівським губернатором Михайло Васильович постійно наголошував, що активна громадська діяльність земства стане успішною лише тоді, коли його заходи базуватимуться на принципах самодіяльності і самопомоги. Природним виявом такого усвідомлення було сприяння земства розвитку кооперативного руху. Спонукальними чинниками в залученні земства до кооперативної справи були неписьменність населення, слабкий розвиток у нього задатків особистої підприємливості та відсутність навичок громадянської діяльності. Добре розуміючи стан справ на місцях, як пише М. Полонський, М. В. Красовський всіляко підтримував організаторів як земства, так і кооперативної справи.²¹

Широкого розповсюдження серед населення набула організація земствами разом з кооперативними товариствами сільськогосподарських виставок. Через виставки губернське і повітові земства намагалися розповсюджувати агрономічні знання, передові сорти насіння районуваних культур, машини та кращі породи худоби. Михайло Васильович завжди намагався брати участь у таких губернських та повітових виставках і навіть надавав їх організаторам матеріальну допомогу.²²

Значною популярністю серед кооперативних товариств користувалися земські ремісничі майстерні та сільськогосподарські склади. Якщо відкриття ремісничих майстерень, об'єднуючи дрібних виробників (кустарів та ремісників), сприяли не тільки підготовці відповідних фахівців для спільного вироблення головним чином товарів споживання та надання населенню відповідних послуг, то сільськогосподарські склади спеціалізувалися на сільськогосподарських машинах, знаряддях, сортовому насінні, листовому залізі, інструментах, добривах і фарбах. За допомогою Михайла Васильовича сільськогосподарський склад і ремісничі майстерні були відкриті в с. Нова Басань Козелецького повіту.²³

Немало земських і кооперативних справ завдяки М. В. Красовському було започатковано, як згадує М. Полянський, на Чернігівщині.

Такою історичною постаттю, на жаль, за далеко не повними джерельними даними, був визначний державний і громадський діяч чернігівець Михайло Васильович Красовський.

1. Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. – Чернігів, 1998. – С. 118; Красовський М.В. // <http://www.orbis.spb.ru/ru/persarticle.php?kod=2803923188>. – С. 1.

2. Исторический вестник. – 1911. – Т. 124, июнь. – С. 1142 – 1144.

3. Красовский М. В. // <http://www.orbis.spb.ru/ru/article.php?kod=2804002366>. – С. 2.

4. Полный сборник платформ всех русских политических партий // http://grachev62.narod.ru/rus_part/chapt01.htm. – С. 1–2.

5. Политические партии России. Конец XIX – первая половина XX вв. – М., 1996. – С. 274–275; 699–700; 146–147.

6. Там само.

7. Партия «Союз 17 октября». Протоколы съездов и заседаний ЦК. – М., 1996. – С. 7.

8. Политические партии России ... – С. 745–755.

9. «Союз 17 октября» // http://www.hrono.ru/organ/ukaz_s/soyuz17okt.php. – С. 1.

10. Программа и Журналы заседаний ЦК «Союза 17 октября» // http://grachev62.narod.ru/rus_part/chapt14.htm. – С. 1–2.

11. Там само. – С. 3.

12. Там само.

13. Там само. – С. 4.

14. Там само. – С. 5.

15. Там само. – С. 6.

16. Там само.

17. Там само. – С. 7.

18. Там само. – С. 8.

19. Там само. – С. 9.

20. Полонський Матвій. Спогади священика. – К., 2010. – С. 222.

21. Там само. – С. 223; 275.

22. Там само. – С. 240–241.

23. Там само. – С. 266, 283.

В статье исследуется жизненный и творческий путь государственного и общественного деятеля Михаила Васильевича Красовского.

Ключевые слова: манифест, дума, государственный совет, партии, земство, кооперация, местное самоуправление.

The life and creative works of a Famous public and stete figure Mikolai Krasovskii is described in the article.

Key words: manifesto, Duma, parties cooperation, Local government, Council of State, district council.